

*Gábor Áron 1906-ban Kézdivásárhelyen megtalált ágyúja a Székely Nemzeti Múzeumban
(jelenleg Bukarestben található)*

ADATOK GÁBOR ÁRON ÁGYÚIRÓL
HATÁRVIDÉK 1762–1918

ADATOK GÁBOR ÁRON ÁGYÚÍRÓL

Kossuth Lajos 1849. április 1-jén Egerből Csány László¹ erdélyi országos biztosnak katonai terveiről és politikai elképzeléseiről írva sok más gondolata mellett arra is kitért, hogy az orosz betörés megakadályozásáért a Keleti- és Déli-Kárpátok átjáróit kellően kell őrizni. Azt közölte: „*Erdély megtartására egy nagy hadsereggel felér az öt passzus járhatatlanná tétele Borgótól Verestoronnyig. Erre méltóztass fordítani főfigyelmet. Ha ez meglesz, Cetz nem fogja Erdélyt elveszteni*”.²

Kossuth Lajos azért írt Czetz Jánosról³ mint az erdélyi hadsereg főparancsnokáról, mert az első orosz betörést követő győzelem, vagyis az 1849. március 20-i Brassóba bevonulást és az orosz–osztrák csapatok határon kívül üzését követően Bem altábornagy a Bánságba igyekezett a harcok további folytatásáért, s ezért Czetz Jánost nevezte ki ideiglenesen az erdélyi hadsereg élére.

Az orosz–osztrák csapatok ugyan az első betörést követően csúfos vereséggel távoztak Erdélyből, ez azonban nem jelentette azt, hogy ne készültek volna újabb támadásra: „*a gonosz soha nem alszik, s az első orosz expedíció gyalázata csak felhívatta az óriás hatalom bosszúszomját*” – írták a *Közlöny* 1849. április 13-i számában.⁴

Az oroszok kivonulását követően visszatérésükről folyamatosan újabb és újabb hírek terjedtek Erdély-szerte. Már az április 19-én keltezett hír szerint Vöröstoronynál, Brassónál és Bukovina felől 50 000 katona várta a betörési parancsot, hogy Erdélybe induljon.⁵ Az oroszokkal menekülő Puchner csapatai is arra figyeltek, mikor fordíthatják szekerük rúdját a Kárpátok átjárói felé, hogy újból visszatérjenek.

A különböző harcokban Gábor Áron ágyúíri már 1848 decembere óta sikerrel segítették a csaták kimenetét. A háromszékiek és csíkiak elvitték magukkal a medgyesi, Szeben környéki csatákba, s a Kossuth Lajos által megjelölt átjárókhoz is.

Pontosan ugyan nem tudjuk számba venni, hol vetették harcba a Gábor Áron készítette ágyúkat, de jelentős részükről ismerünk adatokat. Azért sem lehetnek biztosak a felsorolások, mert ugyanazokat az ágyúkat más-más csatákban is megemlíthették, másrészt Erdélybe Pestről is küldtek ágyúkat. Amikor pedig Nagyváradról tüzekeket irányítottak a háromszéki, csíki katonák képzésére, akkor Kézdivásárhelyen 103 újoncot oktattak az ágyúk kezelésére. Érkezésük után két héttel Váradról újabb tüzekeket küldtek, akik három ágyút hoztak magukkal.⁶ A Kézdivásárhelyen működő gyárban minden héten 3–4 ágyút öntöttek. Németh László⁷ kormánybiztos 1849. február 22-én arról írt Csánynak, hogy „*éppen*

1 Csány László. Lásd Balás Konrád: *Feljegyzések*. 60. sz. lábjegyzet.

2 Kossuth Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, jegyzeteket és magyarázatokat írta Katona Tamás. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994, 342–343.

3 Czetz János tábornok. Lásd Balás Konrád: *Feljegyzések*. 62. sz. lábjegyzet.

4 *Közlöny*. 78. sz., 1849. ápr. 13., 285.

5 *Honvéd*. 112. sz., 1849. máj. 20., 846.

6 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1849–49*. Kolozsvár, 1896, 164. (Továbbiakban Nagy Sándor 1896).

7 Németh László. Lásd Balás Konrád: *Feljegyzések*. 2. sz. lábjegyzet.

ma van készen 6 hat fontos felszerelt ágyúnk – gyárunkból minden nap, ha anyagunk van, hét kijöhet⁸. Szabó Sámuel⁹ arról írt naplójában 1849. május 22-én, hogy amióta 6 fontos gyalog és lovas ágyúkat öntenek, az ott dolgozó mesteremberek jól és gyorsan szerelik azokat.¹⁰

Azt viszont tudjuk, hogy 1849. április végén a Törcsvári- és Tömösi-szorosban a 133 tüzér rendelkezésére 14 ágyú állt.¹¹ Nem sokkal később Gál Sándor újabb 6 ágyút küldött Kiss Sándornak¹² a szorosok védelmére. Június 26-án Szabó Sámuel azt írta, hogy a Tömösi-szorosnál 18-án 4 ágyút ugyan beszegeztek, de az ellenség kezébe került.¹³ Gábor Áron a Bodzai-szoros védelmére is küldött ágyúkat, az egyik feljegyzés szerint a meglévők mellé még négyet.¹⁴ Egyed Ákos közli, hogy az Ojtozi- és Bodzai-szorosban április végén 9 ágyút lehetett találni. Az Ojtozi-szorosban is megkezdték az ellenállás kiépítését. Az utakkal egy időben elrendelték „a befüggő vagy mellékes ösvényeknek sietően bevágatását”¹⁵, és a határt őrző katonák segítségére 6 ágyút küldöttek. A *Honvédben* arról írtak, hogy a városban megfelelő katonai erő található, „egy üteg ágyú tátong a Rákóczy vár ormain”¹⁶. Kiépítették a határvédelmet Kézdivásárhelyen is. Ide 8 ágyút rendeltek.¹⁷ Az ellenállás utolsó napjaiban, június 19-én az Ojtozi-szorosba még 6 ágyút vittek.¹⁸ A. A. Nyepokojsickij, aki leírta az oroszok Erdélyi hadjáratát, a szoros elfoglalásakor is 6 ágyúról számolt be.¹⁹

Bem altábornagy és Gál Sándor Gábor Áronnal együtt arról is gondoskodtak, hogy az akkor készülő ágyúkat hozzáértő emberek kezeljék, ezért Kézdivásárhelyre olyan gyakor-

8 Nagy Sándor 1896, 164.

9 Szabó Sámuel. Főhadnagy. (1829. máj. 16. Székelyföldvár–1905. jan. 1. Kolozsvár). 1836–1848 között a nagyenyedi koll. diákja. 1848 nyarán a két lövegből álló nagyenyedi nemzetőri tüzérség parancsnoka. November végétől Pesten képezték tovább, majd 1849 januárjától Nagyváradon. Márciusban Papp Sándor ütegeivel Kézdivásárhelyre küldték a székely tüzérek betanítására. Április 16-tól tüzemester, június 1-jétől hadnagy, az 1. háromfontos székely üteg parancsnoka. Július 16-án Bem léptette elő főhadnaggyá. Zsibónál tette le a fegyvert. A szabadságharc után nevelő, majd a heidelbergi egyetemen tanult. 1858-tól marosvásárhelyi, 1868-tól kolozsvári főgimnáziumi tanár. 1896-ban vonult nyugdíjba. Haláláig a Kolozs Megyei Honvédegyelet elnöke.

10 Nagy Sándor 1896, 166.

11 Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion könyvkiadó, Bukarest, 1979, 195. (Továbbiakban Egyed Ákos 1979)

12 Kiss Sándor. Ezredes. (1809, Papolc–1849, Csernovic, Bukovina). Kiss Mihály határőr őrnagy és Donáth Rozália gyermeke. A kolozsvári gimnáziumban és a korneuburgi utásziskolában tanult. 1828-tól folyamatosan szolgált. 1844-től alszázados a 11. Székely huszárezredben. 1848 augusztusától a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt. Októberben csatlakozott a honvédséghez. 1848. november 12-től századkapitány, decembertől osztályparancsnok Bem seregében. Részesen erdély felszabadításának. Március 21-től ezredessé nevezték ki. Április 8-án a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki. Májustól az erdélyi hadsereg brassói osztályának parancsnoka. Június 19-től az orosz túlerővel szemben a Tömösi-szorosot védte, másnap megsebesült, és az ellenség fogságába esett. Csernovicba vitték, hol öngyilkos lett.

13 Nagy Sándor 1896, 166.

14 Szentkatolnai Bakk Endre: *Kézdivásárhely s az ottani Jancsó családok története*. Kézdivásárhely, 1895, 386. (Továbbiakban Bakk Endre 1895).

15 Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár. (Továbbiakban SÁL) Fond 357. Nr. 40. Bereck város iratai, fol. 40–41.

16 *Honvéd*. 103. sz., 1849. ápr. 27., 408.

17 Bakk Endre 1895, 386.

18 Nagy Sándor 1896, 166.

19 A. A. Nyepokojsickij: *Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó. Balassi Kiadó, Budapest, 1999, 77. (Továbbiakban Nyepokojsickij 1999).

lott tüzéreket rendeltek, akik megtaníthatták az újonnan jelentkező, többnyire tanult férfiakat, diákokat az ágyúk biztos kezelésére.²⁰ 1849. június 23-án Szabó Sámuelék csapata 5 lovas és 2 gyalog hatfontos ágyúval sietett a kökösi hídhöz, és délben már 9 hatfontos ágyúval harcoltak.²¹

Fennebb haladva a Gyimesi-szoros erősítésére Gábor Áron április elején 8 olyan tüzért vitt magával, akik tanítják a már akkor ott lévő ágyúk mellé beosztott honvédeket.²² 1849. június 11-én a *Hadi Lap* szintén a gyimesi ágyúkról közölt híreket: az ágyútelepek mellé 24 legényt osztottak be, amely száma legalább 4 ágyú ottlétét jelenthette.²³

Szintén a *Hadi Lap* közölte, hogy Gyimesen a sziklák oldalába 12 ágyúnak telephelyet és fedező sáncot vágtak.²⁴

Megerősítették a Békási-szorost is. Gábor Áron 1849 áprilisában meglátogatta, s innen indult be áruhában Moldvába. Meg akart győződni, igazak-e azok a hírek, amelyeket az oroszok betörési készülődéseiről terjesztenek mind Csíkban, mind Háromszéken. Visszateretkor közölte, hogy fokozottabban meg kell erősíteni ezt az átjárót is.²⁵

Gábor Áron a nyár folyamán újból meglátogatta a Békási-szorost, s ekkor a Piricske tetőn is megfordult. Itt is támogatták a gyergyóiak az őrséget.²⁶

Április folyamán a Tölgyesi-szorosnál nagyobb orosz haderőt vontak össze, ezért a székelyek fokozottan megerősítették az átjárót, vittek néhányat a Gábor Áron ágyúiból. Tölgyesben ekkor 3 ágyú volt, és újabbakat vártak.²⁷

Gábor Áron ágyúi eljutottak Besztercére is. Vittek magukkal az iderendelt háromszéki katonák is. Kiegészítésükre Bem altábornagy rendeletben közölte Gál Sándorral, hogy Kézdivásárhelyen sürgősen szereltesen fel hat ágyút, és küldje Besztercére.²⁸ A felsorolt, északra haladó átjáróktól ellenkező irányban is a „*Tömösi-szorostól Déváig Gábor Áron ágyúi mindenütt ott voltak*”²⁹. Júniusban mintegy megnyugtatásként arról írtak a *Honvédben*, hogy a „*szoros-utak mindenütt seregekkel és ágyúkkal ellátva. A határvonal nagy fákkal körös-körül célszerűen bevágva*”³⁰.

A különböző átjárók megerősítésén kívül a tüzérek Gábor Áron ágyúiból több csatába is vittek magukkal. Amikor 1849. február 4-én Bem tábornok segítségére vonultak a csíki és háromszéki honvédek, az akkor útjukat álló orosz–osztrák katonák ellen 4 ágyújukat is harcba vetették. Feljegyezték, hogy február 26-án a kökösi hídnál tartózkodó háromszéki

20 SÁL Fond 657. Nr. 40. Bereck város iratai. Fol. 40.

21 Nagy Sándor 1896, 167.

22 Uo. 163.

23 *Hadi Lap*. 3. sz., 1849. jún. 11. 3.

24 *Honvéd*. 145. sz., 1849. jún. 15., 576.

25 Bözödi György: *Gábor Áron 1849-ben*. 1848. Arcok, eszmék, tettek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 134–237. (Továbbiakban Bözödi György 1974).

26 Garda Dezső: *A falutörvényről a közbirtokosságig. Gyergyóújfalu monográfiája*. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998, 146. (Továbbiakban Garda Dezső 1998).

27 Bözödi György: *Székely századok*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002, 256. (Továbbiakban Bözödi György 2002).

28 Uo. 255.

29 Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. I–II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999, 198. (Továbbiakban Egyed Ákos 1999).

30 *Honvéd*. 149. sz., 1849. jún. 20., 591.

tüzéreknek 2 ágyújuk volt. A június 23-i csatára emlékezve Szabó Sámuel azt írta naplójába, hogy a kökösí hídnál előőrson 2 hatfontos ágyú állt. Ők 5 lovas ágyúval és 2 gyalog hatfontossal érkeztek az oroszok elleni harcba.³¹ A visszavonuló csapatokról Szabó Sámuel június 24-én azt jegyezte fel, hogy Eresztevény határában 10 hatfontos és 12 háromfontos ágyújuk volt.³² A június 29-én este 11 órakor keltezett levelében szüleivel azt közölte, hogy 30 ágyúval visszaindultak Kászonyfaluból Kézdivásárhely felé. Hozzáfűzte: „ennyi ágyúja Bem tábornoknak sem volt, amikor Erdélyt visszafoglalta”.³³

A július 2-i csata leírásakor Szabó Sámuel ismét a tüzékről nyilatkozott: „11 órakor már szólott 22 ágyú a mi részünkről, mikor én még 7-el Uzon és Kőkös közé megérkeztem”. Közben az előnyomulás során néhány ágyút az ellenség is elfoglalt. Gábor Áron temetésén „az általa harangból öntött 30 ágyú zúgott”.³⁴

A július 5-i Sepsiszentgyörgy melletti csatáról egy ismeretlen naptáriró azt jegyezte fel, hogy az oroszok az ágyúk egyik részét magukkal vitték.³⁵

A. A. Nyepokojsickij azt írta, hogy a július 5-i csata során az oroszok 4 ágyút zsákmányoltak.³⁶ Amit Szabó Sámuel azzal egészített ki, hogy az ágyúk közül elmaradt egy lovas és 2 vagy 3 háromfontos, amelyek esetleg az Oltba is beledőlhettek.³⁷

Bem altábornagy 1849. július 19-én azzal bízta meg Tuzson János³⁸ őrnagyot, hogy 2000 gyalogossal, 1000 lovassal és 4 ágyúval Moldvába induljon.³⁹

A Háromszéken készült ágyúkról összegezőképpen László Ferenc 1906-ban azt írta: „Egykoriak feljegyzése szerint Gábor Áron-féle ágyú összesen 70 db készült, és pedig Fülében 2 db hat fontos, Sepsiszentgyörgyön Kis János bádigos műhelyében 4 db három fontos, végül Kézdivásárhelyen szintén Gábor Áron vezetése alatt, Turóczy Mózes műhelyében 64 db három és hat fontos”.⁴⁰

Azt nem tudjuk megállapítani, hogy a 70 ágyú milyen ütemben készült el, de egy-egy adatból következtethetünk rá: 1849 január közepéig Háromszéken 10 Gábor Áron által készített ágyút tartottak számon.⁴¹

Az *Esti Lapok* 1849. március 17-i számában arról számolnak be, hogy január óta Gábor Áron számos ágyút öntött, Bem tábornokhoz egyszerre 16 darabot küldtek. Mintha folyamatosan figyelték volna a székely ágyúgyár eredményeit, április 24-én arról írtak,

31 Nagy Sándor 1896, 167.

32 Uo. 168.

33 Uo. 169.

34 Uo. 171–172.

35 *Magyar Házi-barát. Közhasznú és gazdasági naptár 1849-dik közönséges évre.* Kassa. 1849. június. A naptár a bejegyzésekkel az SZNM könyvtárában.

36 A. A. Nyepokojsickij 1999, 81.

37 Nagy Sándor 1896, 173.

38 Tuzson János őrnagy. Lásd Demeter Lajos: *Hátország.* 263. sz. lábjegyzet.

39 Nagy Sándor: *Háromszék 1848–1849. önvédelmi- és szabadságharcának rövid történelmi leírása.* Háromszék. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Sepsiszentgyörgy, 1899, 39., Bakk Endre 1895, 400.

40 László Ferenc: *Táj és tudomány. Válogatott írások.* László Attila gondozásában és előszavával. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978, 129.

41 *Közlöny.* 1849, 91. sz.

hogy már a 26. ágyút öntötték.⁴² Szabó Sámuel 1849. május 22-én már azt írta, hogy Kézdivásárhelyen „*eddigelé valami 50 ágyút állítottak elő*”.⁴³ Turóczi Mózes⁴⁴ arról számolt be, hogy 1849 január közepétől június közepéig 61 ágyút öntöttek.⁴⁵

Az ágyúk iránti érdeklődést is néhány adattal bizonyíthatjuk. Amellett, hogy az elkészült ágyúkat a háromszékiek már vitték is a csatákba, és hogy a különböző szorosokba is jutott a lehetőségekhez mérten belőlük, egy-egy megrendelésről is tudunk.

Kossuth Lajos 1849. május 12-én két ágyút rendelt Gábor Árontól, az ágyúgyár működtetésére és bővítésére pedig 60 000 forintot utalt ki.⁴⁶ Gábor Árontól Czetz tábornok is rendelt 2 tízfontos vetágyút, mégpedig „*minél gyorsabban*”. Majd azt jelenti Gábor Áron, hogy 4 hatfontos ágyút útnak indított Szebenbe.⁴⁷

A Háromszéken készült ágyúk közül néhány a csatákban szétrepedt. Ez történt a gyors tüzelés következtében a Vöröstoronyi-szorosban és Segesváron is. A. A. Nyepokojcsickij arról írt, hogy a Vöröstoronyi-szorosban „*az ellenség [a magyar] nyolc lövege közül csupán öt maradt használható állapotban: kettő tüzelés következtében szétrepedt, egyet pedig kilőttünk*”⁴⁸.

Kovács Endre írta, hogy a segesvári csatában „*négy darab Gábor Áron gyártotta ágyú a gyors és kitarató tüzelés következtében elhasadt, s ki kellett vonni a tűzvonalból*”⁴⁹.

Meg kell említenünk azt is, hogy a segesvári csatában Bem altábornagy 16 ágyúval támadott, amelyek többnyire Kézdivásárhelyen készültek.⁵⁰

Majd megkezdődött az orosz–osztrák csapatok előnyomulása, a székelyek fokozatos hátrálása, amelynek során az ágyúk jelentős részének is eldőlt a sorsa. Egyik része az ellenség kezébe került, másokat a csatákban lőttek ki, bizonyos helyeken visszavonulás közben elásták, hogy ne kerülhessenek az ellenség kezébe. Az első ágyúcsövek elásására Erdőfűlén került sor: mindmáig él az a hagyomány, hogy 1848 végén, amikor az ellenséges osztrák csapatok közeledtek, a Kóság völgyében elásták Gábor Áron itt készült ágyúcsöveit.⁵¹ Ismereteink szerint a következőre 1849. június 25-én vagy előző napokban kerülhetett sor, amikor az oroszok elfoglalták Kézdivásárhelyt, és az ágyúgyárat is lerombolták. Azt jegyezték fel, hogy az oroszok elvonulása után ismét folytathatták az ágyúk gyártását, hisz elásták az ágyúnak való ércet, a golyókat is.⁵² Ekkor vajon ágyú nem került a földre?

42 Egyed Ákos 1979, 191.

43 Nagy Sándor 1896, 166.

44 Turóczi Mózes (1813. jan. 20. Kézdivásárhely–1896. máj. 13. Kézdivásárhely). Százados, a kézdivásárhelyi ágyúgyár vezetője. 1848 december elején, míg Gábor Áron ágyút öntött Bodvajban és Sepsiszentgyörgyön, ő Végh Antallal Kézdivásárhelyen megöntötte a „*kicsi ágyút*”. 1849-től Gábor Áron fő munkatársa, telkén rendezték be az ágyúöntödét. 1849 áprilisától százados. A szabadságharc után fogságot szenvedett Csíkszeredában. A kezdetektől a Rikánbelői Honvédegyet tagja, rézműves, üstgyártó, gépkölcsönző Kézdivásárhelyen. Idős korában megírta visszaemlékezését az ágyúgyárról.

45 Egyed Ákos II. 1999, 189.

46 Bözödi György 2002, 259.

47 Uo. 161–262.

48 A. A. Nyepokojcsickij 1999, 90.

49 Kovács Endre: *Bem József*. A Hadtudományi Intézet kiadása, Budapest, 1954, 602.

50 Egyed Ákos II. 1999, 258.

51 Kisgyörgy Zoltán: *Kovácsna megye*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda. 2001, 310.

52 Bözödi György 2002, 262.

A kökösi, sepsiszentgyörgyi, majd szemerjai csata után, említettük már, Szabó Sámuel feltételezése szerint, néhány ágyú az Oltba is beledőlhetett. Gál Sándor a Tuszádi-szorosban megkísérelte még feltartóztatni az orosz–osztrák előnyomuló sereget, majd a 3 zászlóaljnyi gyalogságot és 21 ágyúval felszerelt tüzérséget visszavonta a Mitács-hágóig. De tovább kellett menekülnie Udvarhely felé. Gál Sándor még 8 ágyút magával cipelt a hegyi ösvényeken, majd látva, hogy az ágyúkat nem tudja megmenteni, továbbvitelük a visszavonulást is akadályozza, 6-ot közülük beszegeztetett, és néhányat az erdő között elrejtett, a továbbiakban csupán kettőt vitt magával.⁵³

Erről az eseményről, az ágyúk egy részének további sorsáról írta Orbán Balázs: „*ezen csatában történt az a komikus eset, hogy az osztrák tiszt, H-r [Hössler Nándor] elvágta a hadseregtől, az erdők rengetegében keresett menedéket, itt bujkálva rátalált a Mitácscon átvonult Gálnak elhagyott ágyúira (melyeket a rossz úton vinni nem tudott), s mint élelmes ember, azokat kirendelt ökrökkel elvontatva diadalpompával vitte Szent-Györgyre mint Gáltól győzelemmel nyert hadi zsákmányt, miért azonnal előléptették, érdemjelt s a hangazatos »Ritter von Bükszad« címet nyerte, sőt még ráadásul egy akkortájt nagyon jól jövedelmező Bezirkvorsteheri állomást»⁵⁴.*

Gábor Áron ágyúi közül más irányba is rejtettek el az ellenség elől. Korábban írtunk róla, hogy Bem altábornagy parancsára július 19-én Tuzson János csapatával Moldvába indult, és ekkor 4 ágyút is magával vitt. A visszatérés után Tuzson János még Gorzafalván maradt abban a reményben, hátha mégis kialakul a moldvai sereg. Ekkor Gorzafalván 8 székely gyalogszázad, 1 lovasszázad és 6 ágyú volt.⁵⁵ De Tuzson János visszavonulóban arról értesült, hogy Clam-Gallas⁵⁶ csapataival már július 30-án Kézdivásárhelyre érkezett, ezért éjnek idején erdei utakon-ösvényeken Szárazpatak felé haladva Csík irányába vágott át a hegyeken. A Nyerges-tetőn július 31-én állást foglalt, majd augusztus elsején csatát vívott az ellenséggel. Tuzson János a visszavonuláskor, feltételezésünk szerint, néhány ágyút elrejtett az erdők között.

A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban fennmaradt egy „*Hivatali Jelentés!*”, amely szerint Antal András azt közölte 1849. augusztus 27-én Ojtozból, hogy a „*Harmintzados Ur szóbeli parancsolattára magam mellé vevén 8 Kontrásokot, folyó hó 25-én elutaztam az úgynevezett Sugóba, és azon környéket tellyes igyekezettel megmotosván 26-án mintegy délután 4 órakor rátaláltam azon helyre, az hol ágyúk elrejtve voltak, melynek bizonyos jele az ott találtatott rakásra vagdalt fiatal fenyőfák és azon helyen lévő szekér nyoma, s úgy feles szösz, vagyis kender neme. Azon környéket, ahol csak gyanúm volt a hely állása szerint, a mellettem lévő személyekkel minden nemű hadiszerek feltalálása végett jó móddal felmotosztam, de a fenn írtnál többet nem találtam»⁵⁷.*

53 Albert Ernő: *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok. 1849.* „Jázdó” Társaság kiadása. Sepsiszentgyörgy, 1999, 130.

54 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból.* Pest, 1869, 69.

55 Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849.* Kiadja Rautmann Frigyes, Budapest, 1880, 556.

56 Clam-Gallas Eduard – osztrák altábornagy.

57 SÁL Fond 135. Nr. 10. fol. 33.

A „Hivatalos Jelentés!” a továbbiakban így szól: „A Rátzkő, Nyíres és Sugó közt lege­lődnék Kurtapatak, Esztelnek, Csomortány és Almási szarvasmarhák és juhnyájok, más gyanú alá jöhető személyt azon helyen nem találtam, ezen marhák és juhnyájak pász­torai pedig mindig, éjjel és nappal ott léteznek, lehet, hogyha ezek kérdőre vonatnának, kimondhatnák, hogy merre vitték az ágyúkat, minthogy a nevezett helyről indulva a sze­kérnyom mutassa, hogy megneveztem faluk felé vagyon.”⁵⁸

Gál Sándor terve az volt, hogy a Tuszádi- és Kászoni-völgyben továbbra is feltartja az ellenség előnyomulását, de a csíki és háromszéki alakulatok már elég nehéz csatákban Há­romszéken több embert vesztettek, közülük sokan Beszterce környékén és Segesvár mel­lett harcoltak, így nem volt meg a kellő haderő a nagyszámú ellenséggel szemben.⁵⁹

A gyors támadás zűrzavarában a gyimesi, békási, tölgyesi haderők nem értesültek a tennivalókról, így csak későbbi időpontban kezdték meg a visszavonulást: Rindsmaul Al­bert⁶⁰ őrnagyhoz augusztus 1-jén érkezett a rendelet állásai elhagyására, így Gyimesből csak Gyergyó felé tudott menekülni.⁶¹ Feljegyezték, hogy menekülésükkor ágyúikat Gyer­gyóalfalun áthaladva a Bucsin-tetőn ásták el.⁶²

A Bucsin-tetőn elásott ágyúkról jóval többet sikerült megismernünk, mint az előző há­rom eseményről. A Székely Nemzeti Múzeumban őrzik László Ferenc egykori múzeumőr és a Székely Mikó Kollégium tanára iratait, amelyek egyik e kérdéshez kapcsolódó irat­csomóját a múzeum mai könyvtárosa, Boér Hunor bocsátotta rendelkezésemre. Ezen irat­ok szerint a kisborosnyói Joós Istvánnak a Nagyenyeden tanuló két fiát, Andrást és Eleket az 1848-as forradalmi események a Bethlen-kollégiumban találták. Mindketten beálltak a honvédek közé. András huszár, Elek tüzér lett.

Joós Elek 1832. október 21-én született, tehát az 1848-as forradalom kezdetén még nem töltötte be a 16 évet. Önéletrajzában azt írta, hogy már 1848 nyarán az odaérkezett székely katonák mellett részt vett a magyar forradalom elleni lázadás fékezésében. Tovább azt írja: „Hazakerültem Enyedről 1848-ban, nyár derekán”. „Én már 16 éves lévén felváltottam apámat a nemzetőrségnél, és tanultunk keményen. Ősszel kiszálltunk a szélbeli falvakba, mivel az oláhoktól és szászoktól féltünk.” 1848–1849 telét a háromszéki nemzetőrök között töltötte, majd a tüzérek közé került. „Tavasza felé apám felvitt Kézdivásárhelyre, s ott töb­ben tanolt fiatalok”, Gábor Áron, Pap⁶³ hadnagy és Szabó Sámuel vezetésével „tüzérséget tanultunk, rendes gyakorlatokat, céllövéseket tartottunk, töltéseket készítettünk, és hogy

58 Uo.

59 Egyed Ákos II. 1999. 254.

60 Rindsmaul, Albert gróf. (1809. dec. 12. Prága–1873. jún. 22. Jobbágyfalva). Őrnagy. Rindsmaul Rudolf cs. kir. százados és Lützow Mária fia. A bécsújhelyi katonai akadémián végzett. 1829–1837 között a 41. gya­logezredben szolgált. 1836-tól nő, neje: P. Horváth Emilia. 1848 októbertől honvéd vezérkari százados, Trencsén és Pozsony megyében erősítési munkálatokat végzett. 1849. május 1-jétől őrnaggyá és a 4. székely határvédzászlóalj parancsnokának nevezték ki. Alakulatával a Gyimesi-szorost őrizte. Székelyföld elvesz­tésének hírére, augusztus 4-én zászlóalját feloszlatta.

61 Albert Ernő 1999, 254.

62 Garda Dezső 1998, 131.

63 Pap Sándor (1818. Törökszentmiklós–1868. május 27. Pest). 1838–1846 között az 5. tüzérezredben szolgált. 1848 őszén lépett be a honvéd tüzérséghez. December 14-től hadnagy lett, Nagyváradon szolgált. 1849 már­ciusától egy üteggel (köztük a többször idézett Szabó Sámuellel) Kézdivásárhelyre küldték, hogy részt ve­gyenek a székely tüzérek kiképzésében. Július közepétől főhadnagy és az 1. székely lovasüteg parancsnoka. A segesvári csatában július 31-én súlyosan megsebesült.

kiderült az idő, engem mint tüézertizedest, minekutána megcenzurált Gábor Áron, felküldött az Ojtozba két ágyúval. Ott ültem egy kevés ideig, de csakhamar parancsolatom jött, hogy jőjjenek vissza, és menjek a Gyimesbe.

Osztián ott töltöttem az egész nyarat, néztük a muszkákkal a farkasszemet. Sokszor mulattunk is együtt, mert csak egy kapu választott el egymástól, egészen addig, míg a muszkák Háromszékre betörték, és Csíkba is felszorították a magyar tábornok. Akkor menekültünk mi is járatlan utakon Gyergyó felé az ágyúkkal, de a nemzetőrök nagyobb része elszökdösött. Gyergyszentmiklóson találkoztunk a tölgyesiekkel. Így indultunk 12 ágyúval a havasokon keresztül” – írta önéletrajzában Joós Elek.⁶⁴

Később Joós Elek fia, Imre véletlenül találkozott Budapesten Édes Ábrahám akkori tüzér fiával, Gyulával, akik beszélgetéseik során kiderítették, hogy apáik együtt voltak a honvédek visszavonulásakor. A gyermekek tájékoztatása után Édes Ábrahám levelet küldött Joós Eleknek. Ebben arról írt, hogy a Tölgyesi-szorosban volt ő katona, és ott együtt harcolt egy jókedvű székellyel, kinek nevére nem emlékszik. Bizonyára Joós Elek lehetett. Azonban Elek a Gyimesi-szorosról írt. Édes Ábrahám 1883-ban így emlékezett a visszavonulásra: „A Tölgyesi-szorosból kivonulva Gyergyszentmiklóson volt az utolsó csoportozás, hol kaszások, gyalogok fegyvereiket lerakták, míg mi, tüzerek az ágyúkkal s municios szekerekkel a havasok közé húzódtunk, s ott élőködöttünk”⁶⁵.

Útközben arról értesültek, hogy a Hargitán átvezető úton nem haladhatnak tovább, mert az oroszok rövidesen elfoglalják Sófálvát, így hát az erdő között kell maradniuk. Időközben a csoportot jelentős számú honvéd hagyta el. „Mi is, mikor megvirradtunk – írta Joós Elek –, számba vesszük magunkat, s hát összevissza 12-en vagyunk a 12 ágyúval és valami 80 hámos lóval. Volt 4 magyarországi: Édes Vince, Édes Ábrahám s egy vén olasz, kikre emlékezem s vagy hat gyergyói fiú; ezek lovászok voltak. Hozáfogtunk, és az ágyúkat bevontattuk a nagy erdőbe, mintegy 300 öltre az úttól. Ott volt egy pusztacska, hol az ágyúkat körbe taszigáltuk, a municios szekerekről a vasneműt a fogadó csűrpadlása alá béraktuk, a municiót vagy húsz ládával a sűrű fenyvesbe elraktuk, és a lovakat szerszámostul elhajtottuk egy járatlan havas tetejére, hol egy nagy pusztán fű és víz elég volt. Ott megtelepedtünk abban a reményben, hogy tán hamar elvonul a fergeteg, és akkor újból kiállunk a síkra hazánk szolgálatjára”⁶⁶.

A leírásból azonban kiderült, hogy a 12 menekülő honvéd közül 5-en a következő éjszaka megszöktek, ketten gyergyóiak a további menekülést értelmetlennek tartották, és szülőföldjük határáról hazatértek. Így tehát 7-en maradtak a hegyek között. Visszaemlékezésük szerint 3 vagy 4 hetet töltöttek a havas tetején, pusztán, ami augusztus végéig, szeptember elejéig tarthatott. Ez időre meg kellett szervezniük életüket. Volt egy fél szalonnájuk, amit még Gyergyóból vittek magukkal. Fenn, a havason közelükben esztana volt, honnan túrót kaptak, pénzzel egy juhot is megvásároltak, húsát a tanya melletti fenyőfára aggatták, ahonnan „kicsidenként” elköltötték „a dongó legyekkel közösen”. Mindezt kiegészítették az erdőszéleken található áfonyával, sőt levéllel írtak is.

64 Dr. László Ferenc iratai a SZNM irattárában, 1. sz. irat, 2–4. (Továbbiakban Iratok).

65 Uo. 2. sz. irat, 1.

66 Uo. 1. sz. irat, 5–6.

A menekülő honvédek nem zárkóztak el környezetüktől, időközönként ellátogattak a hegyek lábánál lévő falvakba. Civil ruhába öltözve Joós Elek az egyik Édes testvérrel „Parajd-Sófálvára” gyalogolt, a papsággal kerestek kapcsolatot, kenyeret, szalonnát, más élelmet vásároltak. Megtudták, hogy a császáriak átvonultak Sófálván, kihirdették, hogy „senki semmit ne merészeljen a havasonon búdokáló Kossuthoknak adni, nagy büntetés terhe alatt, és már a magyar bankó sem jár”. Néhány parajdi és sófalvi emberrel közölték kilétüket és tartózkodási helyüket, akik a továbbiakban kenyérrel, lisztel segítettek őket.⁶⁷

Az idősebb embert, akit „taliánnak” tartottak, az Édes testvérek zsidónak, Gyergyóba küldték élelemért és hírek szerzéséért. Visszatértekor ő közölte, hogy tán a Gyergyóba hazatérő fiúktól, vagy más úton, az osztrákok tudomást szereztek a havason tartózkodó honvédekről és az ott rejtetett ágyúkról, ezért „más napra Gyergyóban népfelkelés van rendelve, hogy jöjjenek ki az ágyúkért”. Erre a hírre az erdőn tartózkodó honvédek közül ketten a lovakkal maradtak, öten az ágyúhoz siettek. „Az ágyúból egy néhányat a javából eltemettünk, a többit bészegztük, megbénítottuk” – írta Joós Elek⁶⁸ Halomba gyűjtötték az ágyúk működéséhez szükséges kellékeket, fenyőfakéregből hosszú csatornát készítettek, azt megtöltötték puskaporral, és a kellékekhez vezették.

Hajnalba az úton nagy zúgás, láрма hallatszott, ezért elérkezettnek látták az időt a hadiszerek megsemmisítésére. „És mi rögtön az elkészített csatornában a csomó muníciót meggyújtottuk. És az irtózatossággal a magas fenyőerdő tetején felül nagy tűzszlopot képezvén, s ezen tűzszlop visszaestiben a felnyitott mozdonyládákba hullván az rendre mindenik, mint egy ágyú, nagy robajjal széjjelhányta magát, és az ágyúk eleit használhatatlanná tette. Ezt meglátván és hallván a gyergyóiak, rögtön megfordultak, és hazaszaladtak, még sokan a vonó marhákat is ott hagyták, gondolván, ki tudja mekkora erő van ott.” Harmadnapra az osztrák katonák ágyúkkal érkeztek a megjelölt helyre, és az erdőn talált ágyúmaradványokat elvitték, de nem akadtak rá sem az elásott ágyúkra, sem a fogadó csűrpadlása alá rejtett dolgokra. Joós Elek azzal bizonyítja, hogy hazatérte után három héttel újból ellátogatott a havasi helyekre, s meggyőződött, hogy az ágyúk az elásott helyen voltak.⁶⁹

A robbantás és az osztrák katonák felvonulása között történhetett, hogy a hét katona szétszórt. A gyergyóiak hazatértek, a magyarországiak civil ruhában útnak indultak. Időközben találkozott Gál Elekkel⁷⁰, Gál Sándor öccsével, és az ő tanácsára a lovakat a gyergyóiak, a korondiak, sófalviak, parajdiak között szétszórták, róla írást is készítettek.⁷¹

Joós Imre leírta mindazt, amit az ágyúkkal kapcsolatban édesapjától hallott. Ez döntő részben megegyezik a fent közöltekkel. Az 1943. november 19-én keltezett, és az akkori Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának küldött levelében azt írta: „A hargitai ágyúkra vonatkozó közleményemet azzal egészítem ki, hogy nagy valószínűsége annak, hogy az osztrákok később is kutattak az ágyúk után”⁷².

A fentiek azonban csak utalások az ágyúk elásására vagy hollétére, azonban bizonyítható adatai nem kerültek elő.

67 Uo. 1. sz. irat, 6.

68 Uo. 1. sz. irat, 6.

69 Uo. 1. sz. irat, 7.

70 Gál Elek. Lásd Demeter Lajos: *Gál Sándor-levelek*. 13. sz. lábjegyzet.

71 Iratok. 1. sz. irat, 8.

72 Uo. 7. sz. irat, 1.

Az első és ez idáig egyetlen, Gábor Áron irányításával készült ágyút 1906-ban Kézdivásárhelyen találták meg a Rudolf Kórház udvarán, midőn a vízvezeték-szerelők gödröt ástak. Később ünnepélyesen, a Gábor Áronnak, az ágyúöntőknek kijáró tisztelettel ugyan ebben az évben augusztus 25-én a város lelkes lakossága előtt a megtalálás helyétől a városháza tanácskozó termébe szállították.

Hiába kérte a Székely Nemzeti Múzeum igazgatósága, hogy engedjék át a múzeumnak, a város vezetői hajthatatlanok maradtak, büszkeséggel őrizték a szabadságharc emlékeként, sőt a város címerébe is berajzolták Gábor Áron ágyúját. Azonban Trianon után Kézdivásárhely vezetői engedtek a korábbi kérésnek, és átadták megőrzés végett a Székely Nemzeti Múzeumnak, de visszaszerzéséért később is kezdeményezést indítottak.

Az ágyút később Bukarestbe, a Román Szocialista Köztársaság Történelmi Múzeumába szállították. Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön csak egy-egy bronzmásolata található.

Már sor került a fenti dolgozat ismertetésére is, amikor a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban újabb irat került elő. Adatai egyik része megegyezik az eddig említettekkel, másik része viszont újabbakkal egészíti ki az eddigieket, továbbra is bizonyítva, hogy még mindig nem tekinthetjük lezártnak a Gábor Áron ágyúival kapcsolatos kutatásokat.

Az iratot besenyői Kövér Mózes írta alá, akiről tudjuk, hogy a 15. Határőrezredben volt katona, a szabadságharc idején előbb a nemzetőrségnél, majd 1849. május 1-jétől a 4. Székely Határőrzászlóaljnál a székelyföldi hadosztályban főhadnagyként szolgált.⁷³ A helységet és a keltezést nem tüntette fel az iratban, csupán az olvasható a lapon, hogy utólag ráírták az 1265-ös iktatószámot 1850-ben. Feltételezhetően a hatóságoknak kellett számot adni ezekről az ágyúkról. Feltételezésünket az is igazolja, hogy a következő lapon német nyelvű kivonatát is leírták.

Az irat első részében Kövér Mózes beszámolt arról, hogy 1849 augusztusában a Gyimesi-szorosban tartózkodott, s a hó első felében „*Állomásba volt*” ott „*egy 6, két 3^{am} és két egy-egy fontos ágyuk – ezeken kívül 3^{am} két-két csövű kartátsok és így 8*” löveg. Az ágyúkat visszavonulásukkor Gyergyószentmiklósig vitték, ahol „*a Tölgyesi szoroson lévő 3 fontos 4 ágyúk is csatlakoztak és így 12 ágyuk*” voltak. Azt hozzá kell fűznünk, hogy a korábbi feljegyzések szerint Gábor Áron ágyúi között nem található egyfontos. Ezek szerint a 12 ágyú nem mind a Kézdivásárhelyen készítették közé tartozott, viszont az is feltételezhető, hogy az emlékezete csalt.

Kövér Mózes azt írta, hogy a felsorolt 12 ágyúval indultak „*a sofalvi Erdőn át*”, ahol a segesvári ütközetben szétvert katonákkal találkoztak, s akik közölték, hogy az ellenség már azon az úton halad, amelyiken nekik visszavonulniuk kellene, így az erdei átjárón lévő középső fogadónál aludtak, az ágyúkat pedig a fogadó mellett bevitték az erdőbe, s oda szállították a három szekér muníciót is, amelyről a fogadós is tudott. Az ágyúkra, munícióra, lovakra egy gyergyóalfalvi katona vigyázott, aki korábban a Tölgyesi-szorosban volt tüzér.

Önéletrajzában Joós Elek írt arról, hogy a Bucsin-erdőig Kövér Mózes is elkísérte a csapatot, az éjjeli pihenés után a fogadótól egy budai fiúval, Vagnerral elindultak Sófalvára, hogy kitudakolják, tudnak-e csatlakozni Gál Sándor csapataihoz, de mivel közeledett

⁷³ Bona Gábor: *Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998, 308.

az ellenség, a magukkal vitt négy lovat és szekeret eladták, maguk hazatértek, de üzenetek az erdőben maradtoknak, hogy ne mozduljanak, mert az ellenségbe ütköznek. Kövér Mózes otthon tájékoztatta Joós Elek szüleit fiuk hollétéről.

Kövér Mózes tájékoztatójában említette még Vagner István tüzmaster nevét is, aki a lovakról számolt be: négy válogatott pej lovat a sófalvi szolgabírónak adott el 50 pengőforintért. Ő is megemlíti, hogy találkozta Gál Sándor öccsével, Elekkel, aki négy barnát vitt magával. Nevére nem emlékeznek annak a tüzérnek, aki egy sárga lovat adott el Zalánban 20 pengőforintért. A végén még külön megjegyzésként Kövér Mózes visszatért a lovak árára: „A talált 4 pej lo meg ért 1000 váltó Rhenes forintot. A 4 barna meg ért 800 százat – váltóba. A sárga meg ért 150 Rftokot”⁷⁴.

A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban egy „Nyugtatóvány”-t is őriznek, amely arról szól, hogy Kövér Mózes főhadnagy „60 azaz hatvan ezüst forintok”-at vett fel a Gyimesi-szorosban állomásozó tüzérség számára Zakariás István számvevő tisztől. Bár korábban úgy értesültünk, hogy a Gyimesben állomásozó tüzérek augusztus 1-jén kaptak értesítést az eltávozásra, e nyugtatóvány keltezése „Gyimes augusztus 2-án 1849”⁷⁵.

Dr. László Ferenc gyorsírásos jegyzete a Hargitán elásott ágyúkról. (SZNM irattára)

74 SÁL Fond 135. Nr. 42. fol. 44.

75 Uo. fol. 45.

Források

A leírásra kerülő 13 irat megtalálható a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában.

1. számú irat:

Címe: *Geneológiai leírási vázlat a kisborosnyói egyik Joós familiának és azután nékem, Joós Eleknek, ki írom életem főbb mozzanatait, emlékül hátrahagyva, és ki hivatva lesz, tovább folytassa.* Kilenc oldal kézirat, keltezés és aláírás nélkül. A lap felső részén nyomtatva: Székely Nemzeti Múzeum, alatta .../19 ...szám.

Ír a kisborosnyói Joós családról. Közli, hogy Joós Elek 1832-ben született, Nagyenyeden volt diák, 1848-ban hazatért, és 16 éves korában a nemzetörök közé állt, 1849-ben tüzér lett; a nyarat Gyimesben töltötte. Visszavonuláskor Gyergyószentmiklóson találkozott a tölgyesiekkel, és együtt vonultak a Bucsinon át, de a hegyek közé rekedtek. Később hazatért.

Nem sikerült tisztázni a leírási körülményeket. Bizonyára az eredeti kéziratot a Székely Nemzeti Múzeum hivatalos lapjára valaki lemásolta. Az időpontra csupán az utal, hogy Joós Elek 1916-ban halt meg, a múzeum irata pedig 1900 után készült, lehetséges, hogy az új épület felépítése után, 1912 körül nyomtathatták a fent említett lapot.

2. számú irat:

Levél. *T. Joos Elek Úrnak Sály 1883. augusztus 6. U.p. Borsod-Ábrány.*

Írása azonos az 1. számú irattal. Utólagos másolását és a nem teljes szöveg közlését bizonyítja a befejező rész: „*Családi dolgokról ír tovább*”.

Joós Elek fia, Imre⁷⁶ véletlen folytán ismerkedett meg Édes Ábrahám Gyula nevű fiával. Beszélgetésük során arról győződtek meg, hogy apáik együtt tartózkodtak 1849-ben a Hargitán. A levelet Édes Ábrahám küldte Joós Eleknek. Az események leírása megegyezik az 1. számú iratban közöltekkel. Két lap.

76 Joós Imre – rajztanár. Az egyetemet Budapesten végezte az 1880-as években. Hat évig tanított a fővárosban. 1890-ben került haza Sepsiszentgyörgyre. A polgári fiú- és leányiskolának lett a rajztanára. Az impériumváltás után a Székely Mikó Kollégiumhoz került, és egyedüli rajztanárként oktatott a főgimnáziumban, a tanítóképzőben és a polgári iskolában. Negyvenhárom évi tanítás után nyugdíjazták. Hat évig a Székely Mikó Kollégium peres hagyatékának bíróság által kinevezett gondozójaként Dálnokban gazdálkodott. Írásai, melyeket az *Ellenzékben*, a *Székely Nemzetben* adott közre, *Közgazdasági tanulmányok a Székelyföldről* címmel 1892-ben külön füzetben is megjelentek. A román megszállás alatt is közölt írásokat. Ezek a *Székely Újságban*, a *Brassói Lapokban*, a *Református Szemlében* láttak napvilágot. Egy válogatást belőlük *Magyar-nemzeti gondolatok a Székelyföldről* címmel 1942-ben jelentetett meg.

3. számú irat:

Újságcikk. *Jelentés a kézdivásárhelyi ágyúletről.* Megjelent a *Székely Nép* 1906. augusztus 24-i, a *Székely Újság* 1906. augusztus 26-i számában.

Szerzője ír a 70 Gábor Áron-féle ágyúról. Utal arra, hogy az Olt és a Maros medrében, a Vöröstoronyi- és a Tömösi-szorosban, valamint más csatahelyeken áshattak el ágyúkat, de csupán egy ágyúcső került elő Kézdivásárhelyen. Részletezi a megtalálás és az elhelyezés körülményeit. Megemlíti a gyermekágyúkat és Gábor Áron pisztolyát. „Sz” aláírás.

4. számú irat:

Újságcikk: *Gábor Áron ágyúi. A Hargitán rejtőző székely ágyúk.* *Budapesti Hírlap* 215. szám. 1917. augusztus 26., 15. oldal. Székelyfi aláírással. A felhasznált adatok az 1. és a 2. iratban is megtalálhatóak. Utal arra, hogy Gödri Ferenc polgármester is, értesülve a hargitai eseményekről, tervezte az ágyúk utáni kutatást. Közli, hogy László Ferenc gyorsírással lejegyezte, amit Joós Elek elmondott a hargitai ágyúkról.

5. számú irat:

Újságcikk. *Ma is a Hargitán vannak a szabadságharc leverése után elrejtett Gábor Áron-ágyúk.* Egy volt kisborosnyói és 1916-ban a betörő ellenség által meggyilkolt 48-as honvédtüzér elbeszélése a Hargitában bujdosó honvédekről és az ágyúk elrejtéséről. *Székely Nép* LXI. évfolyam 246. szám, 1943. október 30., 3. oldal. Írója Kovács J. István.

Írt a Kézdivásárhelyen talált ágyúról, majd a Hargitán elásott ágyúkat említette, amelynek körülményeit Joós Elek a Kisborosnyón járt gyergyói Köllő Miklósnak mondotta el. Amikor Gödri Ferenc, Sepsiszentgyörgy polgármestere értesült a Hargitán történekről, azt tervezte, hogy Joós Elekkel egy „ágyúkutató-expedíciót szervez”, azonban mindkettőjük korai halála miatt nem valósulhatott meg.

6. számú irat:

Levél. *Tisztelt Tanár Úr!* Megszólítással aláírta Kovács J. István, a Kézdivásárhelyen megjelenő *Székely Újság* szerkesztője. Gábor Áron u. 1. sz. Telefon: 67. Keltezés 1943. november 4. A levélben arról írt, hogy a fenti cikkéhez (5. számú irat) az adatokat a „26 évvel ezelőtti Székely Újságból szedte össze”. Utal arra, hogy az akkori cikk „Sz” aláírójának kilétét nem tudja. A közöltek kiegészítését szívesen közölné, és szeretné, ha akadnának kutatók, és sikerülne az ágyúkat a Hargitán megtalálni.

7. számú irat:

A Székely Nemzeti Múzeum iktatópecsétje: 1943. XI. 17. 1049/1943.

Megszólítás: *A Székely Nemzeti Múzeum Tekintetes Igazgatóságának, Sepsiszentgyörgy.*
Aláírta Joós Imre nyug. tanár. Négy oldal.

Azt közölte, hogy a *Székely Népb*ben (5. számú irat) 1943. október 30-án megjelent cikk készítette írásra, amelyet kötelességének tart kiegészíteni. Leírta apja családját, diákéletét, tüzérnek állását, a hargitai visszavonulást az 1. számú irat adatainak megfelelően. Diák-ként megismerkedett Köllő Miklós gyergyóalfalvi [csomafalvi](?) fiúval, aki később Zala Györgynek segédkezett az aradi vértanúk emlékszobor-csoportja elkészítésénél, valamint aki az 1848–1849-es honvédhősök emlékére Fehéregyházán készített turulmadár mintáját ingyen engedte át a madéfalvi veszedelem emlékművének. Neki, Köllő Miklósnak mondotta el a hargitai ágyúk történetét, és arra kérte, érdeklődjék Gyergyóban, valamely emléke maradt-e a 49-ben elásott ágyúknak. Joós Imre Budapesten folytatta tanulmányait. Itt ismerkedett meg Édes Gyulával, Édes Ábrahám, a Hargitán tartózkodó akkori tüzér fiával, s a kölcsönös közlés után a két apa levelezésbe kezdett, a leveleket az 1916-os román betöréskor a katonák megsemmisítették, édesapját pedig 84 éves korában meglőtték.

Mivel Joós Imre 1890-ben Szentgyörgyön a polgári iskola, majd a Székely Mikó Kollégium rajztanára volt, az ágyúkról apjától hallottakat elmondta Gödri Ferenc polgármesternek és László Ferenc kollégiumi tanárnak és múzeumőrnek. László Ferenc az akkor még élő Joós Elektől gyorsírással lejegyezte, amit a hargitai ágyúkról emlékezetében őrzött. Azt is elhatározták, hogy az ágyúk kutatásáért kirándulást szerveznek, de a háborús idők miatt elmaradt, majd fokozatosan mindannyian eltávoztak az élők sorából, mielőtt tervük megvalósulhatott volna. Levele befejezéseként felhívta a figyelmet arra, hogy az ágyúknak és a 80 lónak valamely emléke megmaradhatott vagy a gyergyói, vagy a Sófálva környéki lakosok körében.

8. számú irat:

Írógéppel írott levél. Keltezése: Sepsiszentgyörgy, 1943. november 17. Aláírta Herepei János múzeumigazgató. Három oldal. A múzeum igazgatója Joós Imrének válaszol a 7. számú levélre.

Közli, hogy levelében igen fontos adatokat írt le. Elhatározta, hogy tavasszal helyszíni szemlét tart Sófálván és a Hargita a gyergyói oldalán.

9. számú irat:

Kézírással írott levél. Keltezés: Sepsiszentgyörgy, 1943. november 19. Írója Joós Imre nyugalmazott tanár. Válasz a 8. számú levélre.

A korábbi feljegyzések bővítése mellett közli, hogy Köllő Miklós otthonában hallott a hargitai ágyúkról, s arról is, hogy az osztrákok az ágyúkat később is kutatták. Azokban a falvakban kellett maradnia valamely emlékeknek.

10. számú irat:

Kézírástos levél. Keltezés: Sepsiszentgyörgy, 1944. április 8. Aláírta Joós Imre nyugalmazott tanár. A Gábor Áron-ágyúkról kiegészítésképpen írta a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóságának. Ismételten közli, hogy Édes Ábrahám Sály községben református lelkész volt. Kéri, érdeklődjenek, nem maradt-e valamely leírása a hargitai ágyúknak a sályi egyházi iratok között.

11. számú irat:

Gépírástos levél. Keltezése: Sepsiszentgyörgy, 1944. augusztus 24. Aláírta Herepei János múzeumigazgató. A levelet Sályra írta a Református Lelkipásztori Hivatalnak. Érdeklődik, található-e az egyházközség tulajdonában valamely irat a szabadságharcról, különösképpen Gábor Áron ágyúiról.

12. számú irat:

Típusnyomtatású köszönőlevél. Keltezés: Sepsiszentgyörgy, 1910. december 21. Aláírta Gödri Ferenc elnök és dr. László Ferenc jegyző. A nyomtatott szöveg kiegészítve Gödri Ferenc kézírásával.

Gödri Ferenc megköszöni Rápolti Mózes uzoni jegyzőnek, hogy a múzeumnak egy 1848-as lándzsát adományozott, és kölcsönözte a Gábor Áron-féle gyermekágyút, amelyet lefényképeztek, majd visszaküldik, de reméli, hogy Rápolti Mózes, ígérete szerint, a múzeumban helyezi el.

A gyermekágyúkra utalt Orbán Balázs is, hivatkoznak rá a 3. számú iratban.

13. számú irat:

Kézírástos levél. Keltezés: Uzon, 1931. január 10. Aláírta Rápolti Mózes. Csutak Vilmos igazgatónak címezve. Közli, hogy a gyermekágyút a múzeumban helyezi el. Eredetéről közölte: Kádár György mint 15 éves ifjú az ágyúgyárban dolgozott. Az ágyút ott kapta emlékül. Mivel gyermeke nem volt, az ágyút Rápolti Mózesnek adta át -megőrzés végett, olyan feltétellel, hogy a Budapesten tanuló gépészmérnök fiáé legyen. A nyáron hazatérő fia azt hiszi, „*bele fog egyezni abba, hogy az ágyú a Múzeum tulajdona legyen*”.

Joós Elek (1832–1916)
Egy háromszéki 48-as honvéd önéletrajza

1.

(nyomtatott)
SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM

.../19... szám

(kézírás)

*Ágnes 19 éves korában

Papolcra Imre Mojzeshez
férjhez ment. Született neki is

8 gyermeke. Ezekből 5 élő, 3

meghalt. Az élő közül egy:

Róza Bitára ment Maksai

Józsefhez férjhez 1865 körül.

Egy: Ágnes Papolcra Kis

Györgyhöz 1868-ban. Egy:

Mária hajadon, hon van és két

fia Mózes és János az

iskolában tanulnak.

Geneológiai leírási vázlata a kisborosnyói egyik Joós-famíliának és azután nekem, Joós Eleknek, ki írom életem főbb mozzanatait, emlékül hátrahagyva, és ki hívatva lesz, tovább folytassa.

Joós István megnősült 1820-ban Zágonból, vette Olosz Annát, ki akkor 18 éves volt, s most is él 1870-ben, és ezen nőtől születünk mi nyolcan, um: Anna, Ágnes*, András, ki az enyedi kollégiumban 8 évig tanult, és az 1848–49-ki forradalom közbejövén, abban is mint Kossuth-huszár részt vett és hogy haza kerekedett, tüstént az osztrákhöz besorolták, s 9 évig mint Lengyelországban Printz-Würtenberg-huszár szolgált; haza jövén 1858-ban megnősült Szentivánból az Opra János leányát, Évát vette, és azóta éleget gazdaságból, és írástudó lévén községi és egyházi hivatalt is viselt, mit korabeli jegyzőkönyvek mutatnak; született hat gyermekük, három élő, három meghalt; az élő két fia Dénes és Elek s egy leány, Mari 19 éves korában férjhez ment Kőröspatakra Fejér Józsefhez – szül. több gyermekök, de haltak meg is; él 2 fia, egy leánya, kiskorúak: Anna, Lajos.

Én pedig Elek, ki e sorokat írom, s már ezután életem főbb mozzanatait fogom leírni, születtem 1832-ben; amennyire visszaemlékszem, 1838-ban kezdtem írni a falusi is-

kolában Bőjte mester alatt; azután jártam egy télen Feldobolyban Mátyás Mihály alatt; egy télen Kovásznán, egy télen Kézdivásárhelyt a partikulában. 11 éves koromban vittek Enyedre, hanem míg a 11-ik évet elértem, mindig pásztorkodtam, nyárban juhokkal, berbécekkel, kecskékkal, sőt még ősszel a rohánás (?) juhokkal is, mikor hetekig künn kellett háltni, sokat szigorogtam és csak ép egészséges testalkatomnak volt tulajdonítható, hogy kiállottam, és hogy Enyedre vittek, nem igen vágytam haza, mert a tanulást szerettem, itthon pedig nagy trapáció alatt voltam. A két első nyáron hazajöttem, és ruházattal elláttak, de azután nyárára sem jöttem haza, egészen 1848-ig, azaz 16 esztendőig. Enyeden létem alatt is mint szolgálta, úgy voltam. Tettem a szolgálatot a kolégyomnak is és gazdámnak is, amiért cipót és ételt kaptam. Ott is sokszor megerőltettem magam, mert a tanulásal sem akartam elmaradni. Mínek sikere is volt, mert már a grammatikába harmadikon jutalmat kaptam, 24 forintot, és azután hazunnan nem is kértem semmit, még ruházatot sem. Nem is jöttem haza; jó gazdám is voltak, azoktól is kaptam egy-egy darab ruhát és kevés pénzt; különösen 1848-1849. tanévben egy szebeni consiliárius fia mellett voltam – Titenbaum Ferencznek hívták – Demeter Samel⁷⁷ úrral, ő mint tanító én mint szolgálta. Különben nékem is Demeter úr volt privát praeceptorom csaknem egész Enyeden létem alatt. Mi azonban hárman künn is laktunk, és kosztotunk dr. Váradi úrnál. Ennél már mint kol(l)egyista egész úrul voltam, mert havonként az apjától kaptam két pengőt és kosztot s még egy-egy darab ruhát is, mert velem körülbelül egy korú volt.

No aztán 1848 nyarán én is meg szolgálta, mert hogy a székely katonák kijöttek az oláhok és rácokra, cenzuráztunk juniusba, s Demeter úr elment Kolozsvarra, az országgyűlésre. Már a lázadás kezdett kitörni. Ekkor kaptam Szebenből egy levelet (mivel Titenbaum előre haza ment volt), hogy a portékáját pakoljam össze, és fogadjak szekereset, s vigyem haza. Mit én meg is tettem oly módon, hogy az én ő ládájába belépakoltam mindenféle többit, az övét és az én téli ruhám, ágyneműm s könyvem ott hagytam abban a reményben, hogy ősszel visszamegyünk; de mivel a dolog ellenkezőleg ütött, az ő portékáját haza hoztam, s az enyém ott pusztult, mert többet nem menék Enyedre, pedig már előre számítottam, hogy 1849-ben milyen jól lések, mert a retorikába megígérték volt a háromszáz frtos jutalmat. Ha kimehetünk, meg is kapjuk egy Cel Jóska⁷⁸ nevezetű márkosfalvi fiúval. Azzal nagyon jól voltam; ő is szolgálta és jó tanuló volt; szeretett is minket Vizi László úr, mert ő volt az utolsó két évben classispraeceptorunk. Vizi úr akkor a híres Szász professzor gyermekeinek nevelője is volt, um: Károly, Róbert, Domokos, Béla, Gyuláéknak.

Enyeden létem alatt voltam vakációkon Lőrincz révén a fronius-udvarnál. Akkor Deák Péter ott volt számtartó. Hadréven a Szilvási-udvarnál itt volt két fiú: Béla és Ödön, két leány: Ida és Giza. Voltam Alvinczen Zudor Ádámnál, Bánfihunyadon, Gyerőmonostoron Debreceni Balással, Nyilas Maxival. Tanulótársaim voltak Háromszékről Bodor Sándor és László, Tamás Károly, Deák Károly, Orbán Sándor, Csákány Balázs, Incze Lajos, Szacs-

⁷⁷ Demeter Sámuel. Id. Demeter Sándor hidvégi ref. lelkész fia, Demeter Sándor tüzemester bátyja. 1848-ban Hidvégen pap, a császáriak fogságába került mint tús. Az árapataki szerződés megkötésekor szabadult. Haláláig Zágónban volt lelkész. Írásai a korabeli egyházi és hírlapokban jelentek meg.

⁷⁸ Czell József. A kollégium padjaiból (1848-ban hatodik osztályos) állt be honvédnek, hősi halált halt.

vai János, a vármegyén Csongrádi Gyula, Técsi István⁷⁹ és még sokan, kikre nem igen emlékszem.

Hazakerültem Enyedről 1848-ban nyár derekán; már folytak mindenütt a demonstrációk, fáklyás tiszteletek. Akkor Enyeden Kemény Dénes⁸⁰ és István, Szász Károly⁸¹ voltak a szabadság főbb szónokai, emlékezetem szerint. Itthon is már alakult a nemzetőrség. Én is már 16 éves levén felváltottam apámat a nemzetőrségnél, és tanultunk keményen. Ősszel készültünk a szélbeli falvakba, mivel az oláhoktól és szászoktól féltünk. Prázsmárra, Kökösen, Uzonban, Aldobolyban, Szotyorban töltöttük a telet háromszékiekül, hol künn, hol benn a házaknál. Ezen idő alatt leginkább jut eszembe három esetem. Prázsmár végiben Bodola felől egy éjszaka legelőbb forposztra voltunk, s mi ott, hogy az idő jobban teljék, kártyáztunk. Vagy 12 húszast adott volt apám, mikor elmentünk. Csak kurtán mind elveszttem, s én akkor úgy elhültem a kártyától, hogy azután pénzbe sohasem kártyáztam.

Megint egy alkalommal egy Nagy nevű hadnagy⁸² vagy szám (?) fegyveresen kiválaszt, kik ajánlkozunk, hogy menjünk el Szent Péterre kenyér és pálinka faszolni. El is megyünk nagy bátran, s a kenyeret s pálinkát felpakolják a szekerekre a szászok, s elindulunk. S nekünk is egy cseber szilvoriomot kihoznak, de sok úgy hozzálát magához, hogy indulni kéne, s nem tud. Szerencse volt, hogy téli ködös idő volt, s nem vehették ki sem a szászok, hogy úgy vagyunk, mert az falun kívül megállottunk volt, sem a sवालizerek, kik a brassai majoroknál voltak, mert ekkor csúful jártunk volna. Alig tudánk visszajöni östvére Prázsmárra. De már a kenyeret előre elhozták volt.

Más alkalommal, mikor az oláh tábor a fordulón megszállott volt⁸³, elküld Tompa Ferencz⁸⁴ úr a Ladocz-tetőről. Ott Pikétre voltunk, hogy mennénk le a Borbát felé, valamit ha hallanánk. El is indulunk vagy haton fegyveresek. Sikesd Jankóra s Kövesdi Józsefre⁸⁵ emlékszem, hogy ott voltak. Mikor egy darabig lementünk, Sikesd Jankó, mint jó halló muzsikus, mindegyre mondja, hogy ő hall valamit. De nem hittük. Különben téli idő, s a föld fagyos volt. Egyszer éppen félrementem az útról bajomra, s akkor mind meghallják, s megrugaszkodnak visszafelé, s engem ott hagynak, s a küpus kútig meg sem állnak. Ott aztán kiáltották, hogy a bokorba menjek ki, ott osztán bévártak. Kimentünk a bokor széjibe, s hát jönnek valami katona-félék, de mivel nem voltak sokan, mi is nagy bátorságot vettünk, s megállottunk. S úgy jó ki, hogy valami székely katonák voltak a vámból. Ak-

79 1848-ban a kollégium alsóbb, hatodik osztályába járó diákjai. (Jakó Zsigmond, Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 254.). Közülük Bodor Sándor Lécfalváról őrmesterként, Tamás Károly Barátosról tizedesként harcolta végig a szabadságharcot.

80 Kemény Dénes. Életrajzát lásd Egyed Ákos: *1848 erdélyi magyar vezéralakjai*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004, 76–81.

81 Szász Károly. Uo. 122–128.

82 Kilétét nem lehetett egyértelműen azonosítani.

83 Száva (Orbán Balázsnál Stráva) határőr számvevőtiszt vezetésével 1848. november 26-án törtek be a Bodzák vidékére. A határőrök közül egyes adatok szerint ötöt, mások szerint 8–13-at megöltek. Csak főhadnagyuk, Benkő Sándor menekült meg. A támadók célja az volt, hogy betörve Zágónba két nap alatt Kézdivásárhelyet foglalják el. Céljuk meghiúsult, a Bodzaforduló felé siető háromszéki sereg hallatára visszahúzódtak Brassóba.

84 Kisborosnyói birtokos.

85 Feltehetően kisborosnyói nemzetőrök.

kor éjjel kerülő utakon kerültek ki az oláh tábort. Mi osztán nagy örömmel elvezettük a commandariusunkhoz.

Ily módon eltelve 1848/9 tele, tavasz felé apám felvitt Kézdivásárhelyre, s ott többen tanolt fiatalok, Gábor Áron, Pap Hadnagy⁸⁶ és Szabó Samel⁸⁷ urak tüzérséget tanultunk, rendes gyakorlatokat, céllövéseket tartottunk, töltéseket készítettünk, és hogy kiderült az idő, engem mint tüzértizedest, minekutána megcenzurált Gábor Áron, felküldött az Ojtozba két ágyúval. Ott ültem egy kevés ideig, de csakhamar parancsolatom jött, hogy jöjjenek vissza, és menjek a Gyimesbe.

Osztán ott töltöttem az egész nyarat. Néztük a muszkákkal a farkaszemet. Sokszor mulattunk is együtt, mert csak egy kapu választott el egymástól; egész addig, míg a muszkák Háromszékre betörték. És Csíkba is felszorították a magyar tábort. Akkor menekültünk mi is járatlan utakon Gyergyó felé az ágyúkkal, de a nemzetőrök nagyobb része elszökdösött. Gyergyószentmiklóson találkoztunk a Tölgyesbeliekkel. Így indultunk 12 ágyúval a havasokon keresztül Sófálva felé, de a tetőn egy fogadónál megállottunk, s megháltunk, s innen Besenyei Kövér Mójzes⁸⁸ nemzetőrszázados és egy budai fiú, Vagner, elmentek előre négy lóval, szekérrel, hogy lássák meg, csatlakozhatunk-e Sófálván Gaál Sándor táborával. S ők, minekutána már elment volt a tábor, vissza sem jöttek, hát a lovakat, szekeret eladták, és a sóbányáról pénzt faszoltak ki, s azzal elmentek haza. Bévégezték a táborozást. (Annyit aztán tett Kövér Mójzes, hogy apámnak írt, hogy hol vagyok.) És nekünk is egy embertől tudósítást, hogy maradjunk ott, mert nem csatlakozhatunk, s már az ellenség Sófálván lesz, míg mi beérkezünk.

Mi is, mikor megvirradtunk, számba vesszük magunkat, s hát összesen 12-en vagyunk a 12 ágyúval és valami 80 hámos lóval. Volt 4 magyarországi; Édes Vincze, Édes Ábrahám s egy vén olasz, kikre emlékszem s vagy hat gyergyói fiú; ezek lovászok voltak. Már most mit csináljunk, tanakodtunk. Nagyobb tiszt egy sem lévén, az olasz lévén egy gyakorlottabb: mint gyutacs csináló és sebész szerepelt. Hozzáfogtunk és az ágyúkat bévonattuk a nagy erdőbe, mintegy 300 ölre az úttól. Ott volt egy pusztacska, hol az ágyúkat körbetaszígtuk, a muníciós szekeréről a vasneműt a fogadó csűrpadlása alá béraktuk, a muníciót vagy 24 ládával a sűrű fenyvesbe elraktuk, és a lovakat szerszámostul elhajtottuk egy járatlan havas tetejére, hol egy nagy pusztán fű és víz elég volt. Ott megtelepedtünk abban a reményben, hogy tán hamar elvonul a fergeteg, és akkor újból kiállunk a síkra, hazánk szolgálatjára.

De egészen ellenkezőleg történt; mert a megmaradt 12-ből a következő éjszaka vagy ötön megszöktek, és azok a már Gyergyóba megérkezett császári tiszteknek elárultak, és azok rögtön utánunk fordították figyelmüket. Nekünk is az egyik Édes-testvérrel volt civil ruhánk, és abba átöltöztünk, s elindultunk bé Parajd-Sófálvára, hogy ösmerkedjünk, s valamit halljunk. Hallottunk is, mert már akkor elfoglalták a császáriak a bányát, és kiadták, hogy

86 Pap Sándor tüzér főhadnagy. Lásd Albert Ernő tanulmányát, 63. sz. lábjegyzet.

87 Uo. 9. sz. lábjegyzet.

88 Kövér Mózés (1818 ?, Sepsibesenyő–1890, Sepsibesenyő). Főhadnagy. 1848 előtt altiszt volt a 15. (2. székely) határőrezredben. Előbb nemzetőr főhadnagy, majd honvédhadnagy, 1849. május 1-jétől főhadnagy a 4. székely határvédszázalójnál a székelyföldi hadosztályban. Hazakerülve haláláig szülőfalujában gazdálkodott.

senki semmit se merészljen a havasokon búdokáló Kossuthoknak adni nagy büntetés terhe alatt, és már a magyar bankó sem jár. Akkor hallottuk azt is, hogy Vagner s Kövér pénzt vettek számunkra a bányáról, de azzal s a ló s szekér árával elmentek. Még melegiben lévén a dolog, mi is kurázit vettünk magunknak, mivel a falu szélén lakott azon ember, kivel a lovak voltak, elvettük s elvittük vissza a havasra a többi lovakhoz. Ekkor közöltük néhány bizalmas parajdi és sófalvi emberekkel, hogy kik vagyunk, hol leszünk, és osztán azok három héti ott létünk alatt segítettek is kenyérrel, liszttel. Egy fél szalonnánk lévén éppen Gyergyóban, mikor a havasnak indultunk, akkor faszoltak volt, s a havason közel még egy eszténa is volt. És onnan hasonlókép kaptunk egy kevés túrót, s pénzzel vettünk volt egy juhot is, s azt a tanya felett egy fenyőfára aggattuk, és onnan kicsidenként elköltöttük a dongó legyekkel közösön. De azalatt, míg mi Parajd-Sófalván jártunk, az olaszt is elküldöttük Gyergyó felé, és ő is hozott onnan hírt, hogy másnapra Gyergyóban népfelkelés van rendelve, hogy jöjjenek ki az ágyúkért. És ezeket meghallva rögtön ötön elmentünk az ágyúkhöz, csak kettő maradt a tanyán a lovakkal, és hozzáláltunk. Az ágyúkból egy néhányat a javából eltemettünk, a többit bésezegettük, megbénítottuk. Közben lévén az ágyúk, a mozdonyládákat felnyitottuk, felit-felit a muníciónak kiszedtük a középre egy csomóban, és ettől csináltunk fenyőfakéregből egy hosszú csatornát, ezt is megtöltöttük puskaporral. Ezalatt bésötvéledett, és ott maradtunk éjszakára is. Akkor éjszaka csakugyan kijöttek a gyergyóiak. Hajnalban jókor hallottunk a fogadónál, az országúton nagy zúgást, lármát. Meg kell őket előzni. És mi rögtön az elkészített csatornán a csomó muníciót meggyújtottuk. És az irtózatossá robajjal a magas fenyőerdő tetején felül nagy tűzoszlopot képezett, s ezen tűzoszlop visszaestiben a felnyitott mozdonyládákba hullván az rendre mindenik, mint egy ágyú, nagy robajjal széjjelhányta magát, és az ágyúk eleit használhatatlanná tette. Ezt meglátván és hallván a gyergyóiak, rögtön megfordultak, és hazaszaladtak, még sokan a vonó marhákat is otthon hagyták, gondolván, ki tudja, mekkora erő van ott. Hanem mi osztán ott hagytunk mindent, és vagy harmad nap múlva rendes táborral, ágyúkkal úgy jöttünk ki, és az erdőt minekutána egy darab helyt levágtuk, úgy vették el az ágyúk mozdonyait.

De a muníciót a ládába, az eltett ágyúkat nem kapták meg, mert mikor hazajöttem, három hét múlva még egyszer ott jártam, s egy háromfontos ágyútöltést és a csűr alól egy lóra való vasat elhoztam, hogy Sófalván egy lovat megvasaltassak, s azon hazajöjjek. De osztán az sem sikerült, mert gyalog jöttem haza.

No de a három heti havasi életünk regényesen tölt. Ott őrizték a lovakot. Az olasz egy csomó muníciót hozott volt, azzal tűzokádó hegyeket csinált, fákat hányatott szét, a nagy szurkos fákat éjszaka meggyújtottuk, és amit kaptunk, ettünk. Áfonya, az igaz, elég volt; azt ettünk, és a levélét irtunk. Édes Ábrahám nagyobb levén közöttünk, ő sokat írt volt, de osztán hogy valahol adta-e ki, nem hallottam. Sokszor eljártunk bé Parajdra, Sófalvára, Gyergyóba és Szováta feletti nagy kőszálhoz, hol afféle fűvény kőszirtek lévén, oda is sok emléketüket véstünk. Onnan Beszterczére, Gyergyó felé és a sóvidékre bé lehetett látni. Egy ily járásunk alkalmával találkoztam Sófalván Mátyásnéval Bacsoni Ádámmal⁸⁹, ki akkor éppen Kisborosnyóra jött volt papnak. Ő is a táborral elindult volt. Osztán ott bujkált, minekutána elment Gál Sándor. Ugyanily járásunk alkalmával hallottuk azon hírt is, hogy

89 Feltehetően a székelyudvarhelyi kollégium végzettje. Honvéd a Gál Sándor seregében.

Zsibónál és Magyarországon és Világosnál már letették a fegyvert, és már jövégettek onnan vissza. Ekkor mi is tanácsot tartottunk, hogy mit tegyünk. Még valami honvédtisztek is kerekedtek hozzánk, s azok közt egy úgy adta ki magát, mint Gál Sándor öccse, Gál Elek⁹⁰, és az ő tanácsára elosztottuk írás mellett mind a lovakot gyergyóiaknak, Korond-sófalviaknak és parajdiaknak. Az írásokat az az illető, Gál Elek vevén kezire. Osztán, hogy tovább mi történt, nem tudom. Én is lóháton akartam hazajöni. Egy lovat meg is vasaltattam. De a sófalvi kovács elcsalta, Kossuth-bankót adván érte. Csupán egy 10-es Sofia-bankó is volt közöttte. Azt állította, hogy elfognak, ha lóval megyek, és még ezt erősítették azok is, kik jöttek vissza Zsibóról, hogy most nagyon óvatosan kell utazni, s minekutána legyöztek, ott hagytam a lovat, s a két Édes-testvér is az olasszal egy darabig elkísértem, mert ők hárman oly számítással indultak Magyarországra, hogy a vén olasz, mint borvizes székeley és a két fiatal a borvizes ládába hazaviszi. De azután hogy mi történt velük, azt sem tudom. Elég az hozzá, hogy én is a többi pajtásokkal gyalog indultam. Elértünk Udvarhelyre. Ott már sokan összetalálkoztunk; még a mozsikusok is bėjöttek, s jó kedvünk kerekedett. De egyszer fizetésre került a dolog. Volt is mindenkinek Kossuth-bankója bőven. De hát a fogadós nem veszi el, és gorombáskodni kezdett. Gondolám és is, majd még hivatalhoz kerekedünk, letartóztatnak, s bé is sorozhatnak. Elévevém a Sofia-tizest, minek nagyon megörvendett a fogadós, és az egész tartozást kivévén, úgy eresztett el. Talán még két ezüst huszast is adott volt vissza, mivel osztán még egyszer Miklósvárt ettünk. Ott már hallottuk, hogy Háromszéken milyen szoros rend van. Nagyon óvatosan az erdőkön keresztül Kőrispatak, Gidófalva mellett, Angyalos alatt, Komollónál, keresztül a Rétyi Nyíren és kurtán, törökbúzabontásra egy östve hazaérkeztem, bévégezvén az 1848–49-ki hadjáratot.

Hogy vége lett, lecsendesedett a forradalom, 1850-ben zaklatni kezdték, kik részt vettek a forradalomban, és ekkor történt, hogy Tompa János⁹¹ úrral valami marhahajítás felett összezerdültünk, és őt csakhamar be is sorolták. Eleget kérelmeztük, de nem használt, pedig a faluba megválasztották collectornak, földfelméréshez jegyzőnek, és arról is bizonyítványokat adtak, de ekkor Kovács kapitány⁹² mindenható volt, és a Kossuthokat erősen üldözte. Még a szakállat is megtiltotta viselni, és aki vele jól volt, mindenben boldogult. S még az urak is segítettek az olyanon, kinek egy kevés tanulása volt a nép közül, s így András bátyámat is elvitték Lengyelországba, s ott szolgált 9 esztendeig a Pritz-Würtemberg huszároknál; nagy költségünkbe és hátramaradásunkba került. Így osztán egyedül maradván honn, Mari húgom még kicsiny volt, eleget gondolkodtam, hogy mit csináljak. Vissza akartam menni tanulni, mert szerettem a tanulást, de apám ekkor már kezdett betegeskedni.

90 Gál Elek hadnagy. Lásd Demeter Lajos: *Gál Sándor-levelek*. 13. sz. lábjegyzet.

91 Tompa János. Kisborosnyói birtokos. Apja, Tompa János egy időben Háromszék főkirálybírója. Fia, Sándor Brassó vármegye alispánja. Kossuth-huszár, akit besoroztak a szabadságharc után a császári hadseregbe.

92 Kovács István cs. kir. százados. Császárhű, akit a Kossuth-huszárok elfogtak. A szabadságharc után nyomban Háromszék főbiztosának nevezték ki. A háromszéki megtorlások intézkedései fűződnek a nevéhez. Segédjei és kiszolgálói voltak Jünling Mihály, Dietrich kézdívasárhelyi, Föderl Károly kerületi biztosok, szotyori Nagy András szepsziszéki alkirálybíró. Az enyhülés idején, 1861-ben, habár senki sem bántotta, pár napi bujkálás után Nagyszebenbe menekült, hol nevét Schmidtre változtatta. Itt is halt el.

Tudniillik egy vízivásból az erdön felcsattant a szája, és a hideg megcsípte. Ebből rossz kerekedett, és minekutána vagy két évig gyógyíttattuk brassai doktorokkal, magánorvosokkal, bé is gyógyult, de megint kibomlott. Így kínlódott, de mind fenn járt, de életunt kezdett lenni. Én is betegsége alatt ismerkedtem a dolgokkal, és az 1852-ik év Szent György napján elhalálozván az elől írt betegségből eredő rákbajban, reám szállott az egész terű, kéntelen voltam honn maradni, s belétalálni magam a gazdaságba. Megjegyzendő, ki bővebb felvilágosítást próbálna szerezni ezután dolgaimról, régebbi írásaim, naptárain közt, ha kezénél lesznek, utána néz, sok jegyzeteket talál.

2.

Bélyegző

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

Érkezett: 1943. XI. 17.

Iktatószám: 1049/1943

Elintézett: 1943. XI. 17.

Melléklet...drb. Határidő: 194...

(kézirat)

A Székely Nemzeti Múzeum Tekintetes Igazgatóságának

Sepsiszentgyörgy

Ismerve a Székely Nemzeti Múzeum őrizetében levő Gábor Áron-féle ágyú ellen Kézdivásárhely városa által indított harcot, és olvasva a „Székely Nép” 1943. év október hónap 30-iki számban megjelent „Ma is a Hargitán vannak a szabadságharc leverése után elrejtett Gábor Áron-ágyúk” című közleményt – Mivel ott az én édesapámról, néhai Kisborosnyói Joós Elekről van szó, és az egész esetről nekem is közvetlen tudomásom van, tekintettel a múlandóságra, kötelességemnek tartom a következő kiegészítést a valóságnak megfelelően a Tekintetes Igazgatóságnak tudomására hozni, ami esetleg a valóban létezett Gábor Áron-ágyúknak nyomára vezethet.

*

Nagyatyám, Kisborosnyói Joós Istvánnak, vagy amint a kisborosnyóiak azon korban hívták „Están uram”-nak négy gyermeke volt, a legnagyobb Ágnes papolci Imreh Mózesné, a legkisebb Mária, sepsikőröspataki Fejér Józsefné, ki rom. kath. Férje kedvéért református vallását elhagyta. – A két fiút: Andrást és Eleket a nagyenyedi református Bethlen Kollégiumban találta az 1848. évi szabadságharc, és mindketten az akkori honvédség kötelékébe léptek. András volt az idősebb, ki honvédhuszárnak csapott fel, és a szabadságharc leverése után az osztrák hadseregbe sorozták be, honnan csak 14 év múlva került haza. Elek, az én édesatyám, akkor még csak 16 éves gyermek volt, mivel az 1832. év október 21-én született, és az osztrák hadseregbe való besorozástól mint kiskorú megmenekült, de mint később kitűnik, neki az osztrák hatóságokkal, mint katonának, nem is volt semmine-mű érintkezése.

Az akkori időben az édesapámhoz hasonló korú fiúkat a kézdivásárhelyi löpor- és ágyúgyárba alkalmazták, oda vitte tehát őt is nagyatyám, kik közül kiválóbbakat az ágyúk mellé, mint tüzéreket osztotta be Gábor Áron. Így lett belőle – saját kijelentése szerint „tűzmester”, és a moldvai határszorosok védelmére voltak kirendelve; egész addig, míg a szabadságharc összeomlott, és a vezetők és a legények zöme is lassanként elmenekült. Ekkor ők az összes határszorosokban levő ágyúkat és lőszerkocsikat a „Hargita-hegységbe vontatták, és ott a lovakat legeltették, és ők is éltek, ahogy lehetett, esztenákon és juhhúson; egyéb élelmi cikkekért a szomszéd falvakba, polgári ruhába öltözve be-bejártak, és leginkább a papsággal voltak összekötötésben; édesatyám legtöbbször „Sófalvát” említette, és az Udvarhelyszék és Gyergyó között közlekedő úton, a havason levő vendégfogadóról is beszélt, amelynek csűrébe a lóvasalásokat rejtették el. Végül mintegy 80 darab lóval megfelelő ágyúkkal – az ágyúk számával nem vagyok bizonyos – és szerkocsikkal csak heten (7) maradtak, három gyergyói fiú, két Édes nevű testvér, szintén tanulóiak és egy idősebb, édesatyám szerint „talián”, az Édes- fiúk szerint zsidó. Ott, a havason éldegéltek a jobb jövő reményében, egészen addig, amíg az osztrák hatóságok is tudomást szereztek róluk, és kirendelték ellenök a szomszéd községek lakosságát, miről ők már előre értesültek – az ágyúkat bevontatták az erdőbe, ameddig lehetett, és vízmosásokba földel betemetették –, a szerkocsikat pedig a lőszerrel együtt egy tisztásra – ami az említett vendéglőtől nem messze lehetett –, egy halomba rakták, s gyújtózsínór helyett faháncsból csatornát csináltak, mélyen az erdőbe vezetve, bele lőport hintettek, és midőn az említett vendéglő körül a kirendelt emberek a kora hajnali órákban zajongani kezdtek, a csatorna-vezetékben levő lőport meggyújtották, mire a tisztáson összerakott felszerelés is felrobbant, mitől a kirendelt lakosság úgy megijedt, hogy hazáig futva, többé őket senki sem háborgatta, abban a hiszemben, hogy nagy katonai erő van a havason. A megmaradt hét (7) honvédtűzér pedig a lovakat a szomszéd ismerősök között szétosztotta, a gyergyói fiúk is hazamentek, az állítólagos taliánnak, illetőleg zsidónak és az Édes-fivéreknek egy borvizes szekeret kerítettek, és ők azon indultak haza, az öreg mint borvizes székely és a deákfiúk mint bányamunkások, mihez az igazolványt a parajdi sóbányában kapták. Édesatyám is megtartott magának egy háti lovat és az ahhoz járó vasalást az előbb említett csűréből magához véve bement a sófalvi kovácshoz, hogy a lovat megvasaltassa, ott azonban ráijesztettek, hogyha lóháton elindul, az osztrákok bizonyosan elfogják, így a lóháton menekülést nem merte megkockáztatni, hanem a lovat a nyeregfelszereléssel együtt eladta, és kifizették Kossuthbankóval, amelynek értéke akkor már nem volt, amiről ő nem tudott, csak mint mondta, egyetlen „Zsófia”-bankót kapott, és azzal vergődött gyalogszerrel haza, késő őszidőben. Ottan nagyanyámmal gazdaságuk vezetését és Mari húga nevelését vette át, mivel nagyatyám betegeskedni kezdett, és 1852 évben meg is halt.

*

Édesatyám nekünk, gyermekeinek, kik 6-an fiúk és 2 leány felnőtt kort értünk el, 2 fiú pedig kisgyermek korában halt el, 48-as honvédségéről ilyen részletesen soha sem beszélt az 1878-ik évig, midőn én a hosszúfalusi (Brassó megye) műfaragó iskola növendéke voltam, és ottan tanult Köllő Miklós gyergyóalfalusi fiú is, a Csík megye által adományozott

ösztöndíjjal, ki egyik ünnepi iskolai szüenidőt nálunk, Kisborosnyón töltötte, s mint gyermekyói lakosnak, neki is mondotta el a fent írtakat, felhíva őt, hogy tudakozódjék ottan a helyszínén az elrejtett ágyúk sorsa felől – egy gyermekyói honvéd bajtársát is megnevezte –, a nevét nem tudom, kinek egy kardot adott átol, hogy őrizze meg neki emlékül, s hogyha rá alkalom kínálkozik, majd utána megy – azonban az emlékkard végérvényesen ott maradt.

Köllő Miklós Hosszúfaluból a Csík megyei tanulmányi ösztöndíjjal egyenesen a képzőművészeti akadémiára, Münchenbe ment, honnan mint kész szobrász került haza Budapestre, és Zala Györgynek az aradi vértanúk emlékszobra elkészítésénél segédkezett; később pedig önállóan a segesvári Petőfi-emlékszobrot készítette; java férfi korában Budapesten halt el.

Én Hosszúfaluból Budapesten a rajztanár képzővel kapcsolatban akkor megnyílt m. kir. Iparművészeti Iskolába mentem. Ottan volt szintén egy Édes Gyula nevű tanulótársam, és egy alkalommal a 48-as időről beszélgetve kisült, hogy az ő édesatyja volt az egyik menekült honvéd deáktüzér, Édes Ábrahám, akkori református lelkész „Sály” községben, Borsod megyében, a testvére pedig Édes Vince, szintén református lelkész Borsod megyében. Ezen felfedezést idehaza édesatyámnak is elmondva levelezésbe állottak egymással a volt honvédtüzérek, amely levelek, más értékes családi iratokkal együtt, az 1916. évi oláh betörés alkalmával elvesztek. Édesatyám ugyanis a gyermeki unszolás ellenére sem menekült el, habár akkor már 84 éves volt, és azzal tért ki, hogy ő „látott már 48-ban is oláhot”, és hon maradt a családi vagyon őrizetére. A szeszgyára szeszkeszletéből megittasodott oláh csöcselék összetört, és elrabolt mindent, nem kímélve a kisborosnyói virágzó Fillerbankot sem, édesatyámat pedig megölték; kit ideiglenesen Réz Béláné Tompa Mária úrasszony⁹³ temettetett el, akit a kivonuláskor az oláhok szintén magukkal hurcoltak. Menekülés után egy év múlva, halála évfordulóján tartottunk gyász-istentiszteletet, melyet Nagy Károly, volt erdélyi püspök végzett, ki szintén kisborosnyói, és édesatyánknak keresztfia volt. Édes Gyula az Iparművészeti Iskola elvégzése után Homonnán (Felvidék) az állami ipartanmühelynél vállalt állást, de az iskolai élet után véle sohasem találkoztam, sem hírt nem hallottam róla.

Engem közben besoroztak a II. gyalogezredbe osztrák–magyar katonának, és mivel az Iparművészeti Iskolának, mint kezdő új intézetnek, akkor még nem volt meg az önkéntességi joga, hogy három évet ne kelljen szolgálni, a budai Paedagógiumban levő Polgáriskolai Tanítóképzőbe menekültem, és mint póttartalékos, a nyári iskolai szünetben tettem eleget katonai kötelezettségemnek, és polgári képesítést nyerve három évig Budapest székesfőváros kötelékében vállaltam állást, és közben a Huszka József eltávózása folytán, a sepsiszentgyörgyi polgári iskolai rajztanári állás is megürült, és hazajöve 1890. évi óta állandóan sepsiszentgyörgyi lakos vagyok, és az oláh megszállás alatt bekövetkezett nyugdíjazásomig a református Székely Mikó Kollégium vendégszeretétét is élveztem.

A hargitai ágyúk sorsát elmondtam Gödri Ferenc Sepsiszentgyörgy város polgármesterének, valamint László Ferenc gimnáziumi tanár úrnak is, mint a Székely Nemzeti Múzeum akkori intézőinek. László Ferenc édesatyámmal közvetlen is érintkezett, és elmondatta

⁹³ Réz Béláné. Apja Tompa Miklós ny. alispán, anyja Tompa Etelka. Testvére, István Nagyküküllő vármegye szolgabírája, Károly Orsován hajózási felügyelő.

véle a hargitai ágyúk történetét, amit ő gyorsírással megrögzített, és Gödri polgármester úrral tervbe vették, hogy édesatyámmal együtt egy ágyúkutató kirándulást szerveznek a helyszínre, mibe megakadályozták a közbejött történelmi események, és mindhármuknak váratlan halála.

Amint az elől írtakból kiviláglik, nagy részében helytálló a „Székely Nép” 1943. év október 30-iki közleménye, melynek forrását nem ismerem ugyan, de bizonyára csak a Gödri polgármester úr vagy a László Ferenc tanár úr általam közölt feljegyzéseiből származhatik, kik mindketten a Székely Nemzeti Múzeum kifejlesztésében tevékenykedtek, és innen a bizalom, hogy e sorokat is a Múzeum Igazgatóságához intézem, lévén halandó emberek mindannyian.

Én azt hiszem, hogy a Hargita környék akkori lelkészi feljegyzéseiben valami nyomnak kell lenni, már csak azért is, hogy nem mindennapi esemény 80 darab lovat a gyergyói vidéken szétosztani, ámbár édesatyám, az én tudomásom szerint, gyergyói községnevet külön nem említett, míg Sófálvára határozottan emlékszem, lévén mindhárman református diákok, a sófalvi református lelkészhez bizonyára bizalmasabbak lehettek, mint a gyergyói rom. kath. papsághoz. Valamint a gyergyói lakosság körében is mint „szájhagyománynak” az utódok között is nyomának kell lenni, az ágyúk esetleges későbbi sorsának, mert édesatyám mint az ellenök kirendelt lakosságot, a gyergyóiakat nevezte meg.

Mindenesetre érdemes volna mindezek valóságáról kétségbevonhatatlan további ismereteket szerezni, s mivel több ágyúról van szó, több múzeum is részesülhetne belőle, sajnos, felszerelés nélkül, csak ágyúcsövekről lehet szó.

Sepsiszentgyörgy, 1943. év november 5-én.

Kiváló tisztelettel

Joós Imre

nyug. tanár⁹⁴

94 A Székely Nemzeti Múzeum irattárában található iratcsomót Boér Hunor, a múzeum könyvtárosa bocsátotta rendelkezésemre, 2000-ben. Tartalmazza Joós Elek önéletrajzát és fiának, Imrének visszaemlékezéseit, valamint más iratokat, újságcikkek másolatait a Hargitán elásott Gábor Aron-féle ágyúkról.

Joós Elek önéletrajza egy korábban írt szövegnek a másolata. A lap fejrészén nyomtatott betűkkel található SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM, alatta: ...19...szám. Utána kézírással az életrajz, keltezés és aláírás nélkül. A másolat 1912 után készülhetett, mikor a múzeum önálló intézményként kezdett működni. Azért tekintjük másolatnak, mert ugyanilyen lapokon, ugyanezzel az írással található egy 1883-ban keltezett levél is.

Több helyen említik, hogy a múzeum őre, László Ferenc megismerkedett Joós Elekkel, s gyorsírással leírta, amit a hargitai ágyúkról emlékezetében megőrzött. A múzeumi lapokra leírt önéletrajzot azért sem tekinthetjük az említett gyorsírás szövegének, mert akkor nem írtak volna ilyen címet, amely bevezetője az első írásnak, és benne nem szerepelne „*írom életem főbb mozzanatait*”- t, vagy pedig a szövegben sem fordulna elő, hogy „*Én pedig, Elek, ki e sorokat írom s már ezután életem főbb mozzanatait fogom leírni*”.

A második írás Joós Elek fiának, Imrének (1862–1946) levele a Székely Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának, Herepei Jánosnak, amelyben az előző írást egészítette ki. Közli azt is, hogy „*László Ferenc édesatyámmal is érintkezett, és elmondatta véle a hargitai ágyúk történetét, amit ő gyorsírással megrögzített*”, Ezt a gyorsírással készített szöveget Demeter Lajos megtalálta László Ferenc egyik jegyzetfüzetében.

* Csajnos 14 éves korában Populiczen Imre eljegyzéshez fejtetv ment. Született utca is 8 ajtóval. Ezeleltől 5. 3. ujjánál. Az első ház az: Béni Bátorán ment el. Csajnos Józsefhez fejtetv 1865 körül. Egy: Csajnos Populiczen Károlyhoz 1868-ban. Egy: Csajnos, Károlyhoz. Csajnos az első házban is. Csajnos az első házban is. Csajnos az első házban is.

Genealogia leírásai névzetű a Kisborosnyói egyház Jós-familijáinak és azután nékem Jós Eleknek, aki írom, életem főbb mozzanatait, emlékeül hirtelhalomra, és ki hátratra lesz, tovább folytatassa.

Jós István megvált, 1820-ban Zólyomból, netle Olasz Ármótt, aki akkor 18 éves volt, a most is él 1820-ban és ezen nőtől született mi nyokou, um: Anna, Csajnos*, Csabros, aki az egyedi kollegiumban 8 évig tanult és az 1848-49-ki forradalom közbejővén, abba is ment. Koszultly-huozás részét vette és hogy huozó ^{szerepelt} ^{szerepelt} ^{szerepelt} az osztályhoz besorozták a 9-évi mint TrantsWärteuborog-huozás molyolt; huozó jónán 1858-ban megvált Szent-ivánból, az Óprou János leánytól, Erit vette és széta elegyet pruzdas nyoból és úatadó lévén, körször és egy huozó hivatalt is viselt, mit korabeli jegyzőkönyvek mártalok; született holt szüretől, hóron élő, hóron megvált; az élő két fia Dénes és Elek a egy kedvű, Chori a Kiskoruok. Anna, Lajos.

Ez pedig, Elek, aki e sorokhoz írom a most ezután életem főbb mozzanatait fogom leírni, születtem 1832-ban; anyany-nyire viszocselelőztem, 1838-ban kezdetem írni a fallasi iskolában Bőjto mester alatt; ezután jótam egy téla Fel-dobolyban Előtyás Előhály alatt; egy téla Konórozzán, egy téla Kézdivásárhely a pásztrudában. 11-éves koromban vitték Euyedre, honnem miy a 11-ik évét elértem, mindny posztorkotam nyórbam jühörrel, borbószórral, keszérrel, sőt meg őszel a kohános jühörrel is, miton kelerőz, kűm kellett hólui, sorolt szőporoztam és cook ep egyeszedes test-áltozomak volt tútozomúthotó, hogy kibőltoam és hogy Euyedre vitték, nem íjeu nyóztam huozá, mert a tanultól szeretem, illhou pedig meg trápóció alatt voltam. Az két

Jós Elek kéziratának első oldala (SZNM irattára)